

George NUȚU, Dan ELEFTERESCU, *Fibulele de la Durostorum-Ostrov (The Brooches from Durostorum-Ostrov)*, ediție bilingvă româno-engleză, Editura Universității "Al. I. Cuza" Iași, 2018.

Volumul de față, publicat în ediție bilingvă, română și engleză, ceea ce îi conferă o accesibilitate sporită, este una dintre puținele lucrări care analizează strict o categorie de artefacte dintr-o așezare romană din Moesia Inferior. Asemenea contribuții sunt evident de dorit în literatura de specialitate axată pe studierea epocii romane din provinciile Dunării de Jos. Este drept că această abordare depinde mult și de stadiul cercetărilor arheologice, dar și de preocuparea specialiștilor în domeniu pentru publicarea artefactelor rezultate. În cazul de față, cercetările sistematice, dar și periegezele desfășurate în partea românească a sitului de la Durostorum, la Ostrov – Ferma 4, nucleu de locuire civilă corespunzător, probabil, unui *vicus* situat la circa 4 km de castrul legionar de la Durostorum – Silistra, au făcut posibilă descoperirea unui centru economic foarte prosper. În diverse puncte ale sitului au fost identificate ateliere de producere a ceramicii și a materialelor de construcții, dar existau și amenajări specifice reducerii minereurilor, precum și ateliere de prelucrare și producere a diferite accesorii din metal. După cantitatea mare de piese mici din lut, os și sticlă, probabil că se poate vorbi chiar de un centru de producție mixt. Este încă neconcluzivă discuția relativ la statutul juridic al acestei așezări în raport cu castrul legionar de la Silistra, respectiv cu *municipium Durostorum*, dar este aproape cert că exista o relație administrativă evidentă între diferitele nuclee romane din perimetrul acestui oraș important al provinciei Moesia Inferior.

Evaluările de teren neobosite, alături de cercetările sistematice și preventive realizate de către Dan Elefterescu, unul dintre autorii cărții de față, au condus la identificarea unui număr impresionant de materiale arheologice de pe cuprinsul sitului, chiar dacă, din păcate, pentru multe dintre acestea nu a putut fi recuperată informația completă care ține de stratigrafie, context etc. Colaborarea cu cercetătorul tulcean George Nuțu, unul dintre cei mai prolifici și competenți specialiști în studiul accesoriilor vestimentare din Moesia Inferior, a condus către apariția acestui volum, cu certitudine, util.

În ceea ce privește piesele prezentate, sunt 125 de fibule încadrabile tipologic într-o paletă foarte largă, iar cronologic amplasate, majoritatea, la finele secolului I și secolul al II-lea p.Chr. – chiar către prima jumătate a secolului următor; sunt, însă, și unele exemplare caracteristice secolelor IV-VI. Este cert că din intervalul în care această așezare a cunoscut, probabil, maxima dezvoltare, respectiv secolul al II-lea – prima jumătate a secolului al III-lea, sunt databile cele mai multe artefacte.

Cea mai mare parte a pieselor descrise în această lucrare sunt inedite, iar introducerea lor în circuit este binevenită, mai ales în scopul clarificării unor aspecte legate de viața cotidiană din această parte a provinciei dunărene, a procesului tehnologic de producție a accesoriilor vestimentare, a circulației mărfurilor pe sectorul Dunării de Jos etc.

Volumul de față este structurat în patru părți principale, precedate de o Introducere și urmate de Abrevieri, Bibliografie, Anexe și Planșe.

Un prim capitol, redus ca și întindere, analizează succint statutul așezării situate pe cuprinsul Fermei 4 –

Ostrovit, cu referiri bibliografice schematice la relația cu diferitele centre romane atestate arheologic sau epigrafic în acest areal, respectiv castrul legiunii XI Claudia, *canabae Aeliae* și alte așezări vicane identificate sau propuse a fi plasate în zonă. Concluzia este că din punct de vedere juridic și administrativ această așezare mai trebuie cercetată până când informațiile deținute pot lămurii relația sa cu celelalte nuclee de locuire din zonă.

Apoi, o a doua parte a lucrării se ocupă de o evaluare a cercetării în acest sit a categoriei de artefacte aflate în prim planul preocupărilor autorilor: fibulele. Este, în fapt, o sinteză introductivă, dar și sumativă a descrierilor pieselor incluse în prezentul volum. Majoritatea lor provine din partea de nord a sitului, de pe malul Dunării, iar lotul analizat nu include și eventualele artefacte descoperite în sectoarele cercetate de către cercetători ai Muzeului Național de istorie a României din București. În acest context credem că o informare despre situația acestei categorii de artefacte din aria cercetată de MNIR se impunea, pentru a acoperi o zonă cât mai mare din acest sit generos. Bineînțeles că, în acest sens ar fi fost nevoie de o colaborare apropiată cu colegii din București.

Așadar, cele 125 de fibule sunt etalate pe categorii tipologice, cu variante și subvariante. Pentru fiecare categorie este calculat și un procent de reprezentativitate care ajută la fixarea celor mai populare tipuri de artefacte, dar și aria temporală în care au fost produse astfel de piese. În afară de exemplarele întregi, sunt puse în discuție și fragmente de fibule, artefacte neterminate și, foarte interesant și important, tipare pentru producerea a cel puțin două tipuri de fibule, cele puternic profilate și cele cu genunchi. De altfel, de curând a fost publicat și volumul lui Sorin Cociș, *The Brooch Workshops from Dacia and the other Danubian Provinces of the Roman Empire (1st c. BC - 3rd c. AD)*, Cluj-Napoca, 2019, unde se plasează acest centru, de la Durostorum, printre cele mai bogate centre de producție a fibulelor din zona Dunării de Jos.

După această introspecție sumativă se trece la descrierea pe categorii și variante, în cel mai consistent capitol al volumului.

Fibulele puternic profilate reprezintă un procent important dintre exemplarele găsite și analizate. Sunt referiri pertinente la analogiile identificate în zonă sau în alte provincii dunărene, iar pe baza bibliografiei, care susține analiza efectuată, se urmărește densitatea diferitelor variante și subvariante. Astfel, din varianta fibulelor cu placă de protecție la cap sunt înregistrate subvariante precum Almgren 68/69, foarte răspândite în Moesia Superior, cu precădere la Singidunum, acolo unde exista, probabil, și un atelier de producție. Alte subvariante, reprezentate, ce-i drept, prin puține exemplare, sunt Almgren 70-73, Canbodunum 3 și Okoråg. Un număr generos de exemplare din categoria fibulelor puternic profilate sunt cele fără protecție la cap, iar din subvarianta Almgren 84 erau produse și în atelierelor de la Durostorum. O demonstrează fragmentele de tipare găsite, dar și numărul

consistent de astfel de accesorii. Tipul de fibule în formă de trompetă, dar și fibulele Alesia sunt reprezentate în situl de la Ostrov – Durostorum prin unul, respectiv două exemplare. Destul de numeroase sunt broșele din tipul Aucissa, larg răspândite în mediul militar, mai ales în secolul I, dar sunt și variante mai târzii, cum sunt cele mai multe de la Durostorum.

Fibulele cu genunchi, *Kniefiebeln*, reprezintă cel mai numeros lot din situl de la Ostrov-Ferma 4. Cele 40 de exemplare au fost incluse în nouă variante de către autori, majoritatea cu sistem de prindere prin resort.

O categorie interesantă de piese și răspândită în toate provinciile romane este cea a fibulelor în formă de obiecte. Aceste exemplare sunt analizate nu doar prin prisma valențelor practice, ci sunt prezentate și ipotezele ce fac referire la semnificații, simbolism și asocierea lor cu diferite divinități sau practici religioase. Din situl la care se face referire provine o foarte frumoasă piesă în formă de topor cu un tăiș, precum și o fibulă în forma literei S.

Și fibulele zoomorfe sunt spectaculoase și relativ rare, cel puțin în Moesia Inferior. De la Ostrov este studiată o fibulă în formă de pasăre, una în formă de cal și o alta emailată cu capul trompetiform și corp de insectă. Fibulele geometrice, în variantele de fibule circulare, în formă de floare, traforate, simetrice sau în formă de zvastică și cu terminații în formă de cap de cal sunt bine reprezentate la Durostorum. Spre exemplu, fibulele în formă de zvastică au fost identificate în trei exemplare în situl cercetat, dar au fost inventariate mai bine de 20 de exemplare în provincia Moesia Inferior. Datate destul de la larg, în funcție de regiune și contextele identificate, de la finele secolului al II-lea și până chiar în secolul al IV-lea, aceste fibule sunt dese în provinciile Dunării de Jos, în proximitatea graniței cu *barbaricum*. De asemenea, este interesantă ipoteza care afirmă că acest tip de accesorii era caracteristic soldaților și, în special, celor recrutați dintre barbari.

Din a doua jumătate a secolului al III-lea spre secolul al IV-lea datează două exemplare de fibule cu piciorul întors pe dedesubt și mai multe variante de fibule arbaletă, bine cunoscute ca fiind antecesoarele fibulelor cu terminații în formă de capete de ceapă, *Zwiebelknopffiebeln*. Mai timpurii par a fi fibula în formă de clește, chiar dacă din contextul identificării sale la Durostorum nu se poate extrage o informație viabilă, la fel ca și în cazul fibulei cu corpul divizat în trei segmente.

Cu toate că după secolul al IV-lea statutul juridico-administrativ al acestei așezări este și mai puțin cunoscut, din zonă provin și câteva exemplare de fibule datate în intervalul cuprins între secolul al IV-lea și primele decade ale secolului al VII-lea. Este vorba despre *Zwiebelknopffiebeln*, foarte comune în multe dintre provinciile romane târzii, un exemplar de fibulă de tip Viminacium, populară în secolul al V-lea, mai ales în sectorul Dunării Mijlocii, din Pannonia Prima spre Moesia Secunda, dar și fibule cu piciorul întors pe dedesubt târzii.

Sunt prezentate, spre final, și câteva fibule incluse în

categoria *Varia*, de vreme ce nu au fost identificate analogii clare sau au fost emise doar unele ipoteze de încadrare tipologică. Acestea sunt însoțite și de unele fragmente de fibule. Din păcate, tiparele și alte elemente din procesul de producție, precum creuzetele identificate la Durostorum, sunt tratate foarte succint. Acest subiect credem că ar fi meritat extins, chiar dacă Dan Elefterescu a mai dezbătut chestiunea în cauză și cu alte ocazii. Volumul de față, dincolo de descrierile tehnice realizate și prezentarea a numeroase analogii pentru piesele studiate ar fi trebuit să cuprindă și analiza procesului de producție, cu atât mai mult cu cât, aminteam anterior, centrul de la Durostorum – Ostrov este unul dintre cele mai importante de acest gen din zona Dunării de Jos; cel puțin pe baza descoperirilor arheologice și a densității unor anumite tipuri de fibule.

Ultimul capitol al volumului, cel de-al patrulea, este Catalogul descoperirilor, unde fiecare piesă este descrisă, i se redau dimensiunile și contextul identificării sale. Se observă, odată în plus, că marea majoritate a artefactelor sunt inedite, dar și că foarte multe sunt descoperiri fortuite, în context *passim*, din zona plajei.

După acest capitol, sau înaintea sa am fi așteptat câteva concluzii referitoare la reprezentativitatea acestei categorii de materiale, poate o privire comparativă cu alte situri din zonă sau din provincii vecine. De asemenea, chiar dacă au fost sugerate destul de des pe parcursul lucrării conexiunile dintre acest centru important din punct de vedere economic pentru Moesia Inferior, cu Dacia și Moesia Superior ar fi trebuit, poate, mai bine punctate direcțiile de influență. De asemenea, poate nu ar fi prisosit nici unele aprecieri referitoare la tehnica de producție, la atelierelor care, așa cum o demonstrează tiparele și fragmentele neterminale, funcționau cu siguranță la Durostorum cel puțin perioada de maximă dezvoltare, respectiv în secolele II-III p. Chr.

După Abrevieri și Bibliografia destul de completă, care confirmă buna cunoaștere a situației acestei categorii de

materiale din regiunea Dunării de Jos, urmează câteva anexe care au rolul de a sistematiza informația. Astfel, este atașat un tabel cu tipologia fibulelor descrise, iar apoi sunt redactate trei grafice unde sunt reprezentate procentual tipurile de fibule de la Durostorum – Ostrov – Ferma 4, variantele de fibule puternic profilate și fibulele de tip Cociș 21c, probabil produse în Dacia, având în vedere că majoritatea covârșitoare a acestor exemplare se regăsesc în mai mult de 10 centre din această provincie nord-dunăreană.

Planșele conțin imagini cu hărți ale Dobrogei și ale arealului care face obiectul acestui volum, dar și, firesc, desene și fotografii cu piesele descrise și analizate. Semnalăm faptul că, în opinia noastră, reprezentativă ar fi fost o hartă a Moesiei Inferior, mai degrabă, și nu a provinciei moderne Dobrogea. În plus, se impunea o atenție sporită la redarea hărții nr. 1 (partea de jos) care este incompletă și dificil, dacă nu imposibil, de citit.

Apreciem, în schimb, calitatea desenelor pieselor prezentate care sugerează exact elementele componente păstrate. Pentru completarea imaginii contextului de descoperire a unora dintre aceste piese sunt binevenite și desenele din săpăturile sistematice efectuate în acest sit în anii '90 ai secolului trecut.

Așadar, volumul de față este o lucrare bine elaborată de către doi specialiști apreciați în literatura de specialitate. Punerea în circulație a cele peste 120 de piese nu poate fi decât de bun augur. Pe baza lor se pot rescrie inclusiv statisticile la nivelul provinciei Moesia Inferior în ceea ce privește anumite categorii de broșe romane. Recomandarea noastră ar fi de dezvoltare a analizei acestor piese, poate împreună cu materialele obținute de către colegii de la Muzeul Național de Istorie a României pentru a obține și unele informații de natură istorică mai importante pentru evoluția societății romane din regiunea Durostorum, dar și din zona Dunării Inferioare, în general.

DAN APARASCHIVEI